

Litteratur

Elin Franzén, Radio. Vardagsliv tillsammans med ett massmedium. Stockholm: Mediehistoriskt arkiv. 2001. ISBN (tryck): 978-91-985800-2-0, ISBN (PDF): 978-91-985800-3-7.

Stockholmsetnologen Elin Franzén har skrivit den läsvärda doktorsavhandlingen *Radio. Vardagsliv tillsammans med ett massmedium*. Utgångspunkten är att Franzén vill veta hur det gick till när radion blev en självklar del av så många människors vardag i Sverige. Hon intresserar sig för det alldagligas etnografi, inspirerad av bland annat Billy Ehn och Orvar Löfgrens bok *När ingenting särskilt händer. Nya kulturanalyser* (2007). Hon försöker, och lyckas, synliggöra det högst vardagliga, men för-givettagna, fenomen som radiolyssnandet är.

Franzén grundar sin teori i fenomenologin när hon ser på radion som ett upplevt fenomen. Fenomenologin präglas ofta av empirisk närhet och hon vill, som fenomenologen Edmund Husserl beskriver det, »gå till sakerna själva» (s. 16). Konkret innebär det att metoder och det material Franzén samlat in har fått forma studiens inriktning och resultat (s. 36). Det har hon gjort genom att fråga vad de som deltog i studien menade med begreppet radio och bad dem att berätta om sina möten med radion som apparat, dvs. som teknik, men också om hur, när och var de lyssnat. Med stöd hos Tim Cresswell, Michel de Certeau och Yi-Fu Tuan menar Franzén att det spelar roll för upplevelsen var man lyssnar på radio. Medier skapar subjektiva rum liksom lyssnandet skapar subjektiva upplevelser av tid. På så sätt kan avhandlingen sägas vara en klassisk etnologisk studie som behandlar dimensionerna tid, rum och social miljö.

Radion har varit tillgänglig för svenskar i snart ett sekel men har sällan uppmärksammats som en vardaglig praktik, menar Franzén. Möjligheten att lyssna på radion har blivit en självklarhet för många av oss, något vi gör utan att alltid reflektera över det. Radion skapar, som Franzéns deltagare (hon har valt detta uttryck för dem som berättar i intervjuer såväl som i frågelistsvaren) berättar, en värld man kan ta del av som något privat, men som man också delar med miljoner andra. Det är människors erfarenheter av radio som Franzén vill veta mer om. För att få veta det har hon gjort semistrukturerade djupintervjuer samt skickat ut frågelistor. Hon har dessutom tagit del av de frågelistsvar som samlades in av Nordiska museet under 1960-talet. De svaren fungerar i avhandlingen som fond för analyserna medan det är det egna insamlade materialet som utgör det huvudsakliga analysunderlaget. De senare frågelistorna gav ca 200 svar och skickas ut av både Nordiska museet och Institutionen för språk och folkminnen i Göteborg, via de fasta meddelarnätverken såväl som digitalt. En del av de intervjuade deltagarna ombads skriva en dagbok över senaste veckans radiolyssnande, en metod hon använt i en tidigare studie. Hon arrangerade också samtalskväll med radiotema på bibliotek och gjorde då en del spontana intervjuer.

Franzén gör en noggrann beskrivning av hur materialinsamlingen gick till, vilka frågor som ställdes och vilken betydelse de olika materialkategorierna kunde tänkas ha och hur det slutligen gick. Även själva analysprocessen beskrivs: hur Franzén pendlar mellan analys av det empiriska materialet och de teoretiska perspektiven, men också i beskrivningen av hur det breda ingångsperspektivet krävt rejäla avgränsningar för att bli hanterbart. Det är intressanta diskussioner om hur en studie blir till. Det följs upp i avslutningskapitlet där Franzén återkommer till hur begreppet radiobruk kom att vidgas efter hand som hon analyserade sitt material och insåg hur mycket mer än lyssnande det handlar om. Radiobruk är något högst materiellt, rumsligt och tidsligt vilket gör fenomenet i allra högsta grad till en subjektiv upplevelse.

Den kände medieforskaren Marshall McLuhan argumenterade på sin tid för att studera vad medier gör med människor. Senare medieforskning kom att mer betona vad människor gör med medier medan dagens medieforskning allt oftare arbetar för att sammanföra perspektiven. Franzén ansluter sig till att se denna dubbelriktade relation. Avhandlingen ingår i den mediehistoriska genren som ibland kallas för »icke-mediecentrisk», vilket betyder att användningen av mediet är mer centralt än själva mediet i sig. Hon är tydlig med att det är intresset för vardagslivets meningsskapande process som styr studien. Franzén är väl inläst på fenomenologin men också det mediehistoriska forskningsfältet.

Det första kapitlet, »Radiohistorisk orientering», efter den gedigna inledningen, behandlar radiomediets historia, vilket fungerar som en bra grund för kommande läsning. Framför allt klargör Franzén här den förändring som skett i takt med de digitala möjligheterna att lyssna på vad man vill när som helst, det Franzén kallar om demand-utbud, och som beskrivs i materialet.

I kapitlet »Apparaturer» behandlas de materiella förutsättningarna för lyssnandet. Här blir apparaturen i sig, liksom rum och ljud, av betydelse, och resonemangen illustreras rikligt med citat ur materialet. Kapitlet inleds med hur radioapparaturer beskrivs och definieras. Trots att många idag lyssnar på radio i mobiltelefonen är det få som refererar till den som radioutrustning. Mobilerna, tillsammans med hörlurar som gör det möjligt att lyssna i en mängd olika situationer, har skapat en slags mångfunktionalitet som innebär att såväl radio som en mängd andra tjänster ständigt finns med oss. På så sätt aktualiseras McLuhans perspektiv på mediet. I denna diskussion blir det tydligt hur perspektiven hänger ihop. Radiotekniken medför att vi upplever tid på andra sätt, liksom den påverkar upplevelsen av rum. Franzén tar upp en mängd intressanta saker kopplat till lyssnande. Ett exempel är frågan om lyssnandet, i synnerhet det mobila, riktar uppmärksamhet mot något eller från något. Splittrar det närvaron eller gör det oss mer effektiva? Om det tycker deltagarna olika. I enlighet med Jonathan Crary kan man säga att det mobila lyssnandet gör både och (s. 109).

Påfallande många talar om sitt rutinerade radiobruk samtidigt som de påpekar att ny teknik skapat nya möjligheter till mer lyssnande, till exempel via podcast. När Franzén talar med deltagarna om den »vanliga radion», dvs. det linjära radiolyssnandet, och minnen av radio är det det rutinerade som återkommer, liksom möjligheterna till det samtidiga sysslandet, dvs. möjligheten att lyssna på radion och samtidigt göra annat.

Som del i det fenomenologiska perspektivet och sökande efter den vardagliga praktiken talar Franzén om *naturalisering*, hur olika slags radioapparaturer går från att vara tekniska innovationer till att ha integrerats i vardagen och blivit självklara. Det illustrerar hon bland annat genom nedslag i transistorradios historia, som har en särskild plats i deltagarnas berättelser, och som kan sägas ha varit en brytpunkt i

teknikutvecklingen; den var liten, bärbar och batteridrivna (s. 127). Både transistorradion och mobiltelefonen ledde till ökad mobilitet, medan mobiltelefonen i större utsträckning genom hörlurarna »kommit att upprätta individuellt avskärmade sfärer i det offentliga rummet» (s. 128.). Med jämförelse mellan dessa två olika radiotekniker har Franzén kunnat komma åt en del skillnader i lyssnarpraktik under radions historia.

Kapitlet »Innehåll» handlar om radioinnehåll som utbud och som ljud. Deltagarna berättar hur de väljer i utbudet, trots att påfallande många inte tänker på radiobruket som något de väljer, skriver Franzén (s. 164). Många lyssnar alltid på en och samma kanal. Att lyssna på det sättet strukturerar vardagen och skapar hemmastaddhet och förutsägbarhet genom att man vet vilka program som kommer och i vilken ordning. Samtidigt kan det leda till att man hör något nytt genom att programmets innehåll varierar.

I detta kapitel återkommer Franzén till hur deltagarna talar om radions värde som komplettering till andra sysslor. Att lyssna på musik och radio samtidigt som man gör annat är sedan länge en kompetens, kanske snarare en norm. Hon kommer också in på aspekter kring radioljudet och vad ljudet gör med miljöerna och upplevelsen av rum. I detta kapitel diskuteras också vilket slags sällskap radioljudet upplevs som. Franzén är bra på att hitta talande formuleringar i materialet som hon på ett analytiskt sätt kopplar samman med sin teoretiska begreppsapparat.

Tid är en central dimension i det följande kapitlet, och där diskuteras bland annat subjektiva upplevelser av tid vid lyssnande. Det gör Franzén genom att göra skillnad på den mer objektiva enheten radiotid och den subjektivt upplevda lyssnartiden, men också genom det deltagarna påpekar om att »lyssna direkt» och att »lyssna i efterhand», ja, till och med det deltagarna kallar för att lyssna »i förväg», dvs. innan det sänds i det linjära formatet.

I detta kapitel blir lyssnardagböckerna viktiga och rutiner kopplade till radiolyssnandet blir tydligt, under vardag såväl som helg. Det är lätt att känna igen sig när till exempel deltagarna berättar om radiolyssnandets koppling till morgonbestyrets rutiner, eller som Franzén fint formulerar det: »radion är med och etablerar morgonen som ett särskilt sammanhang under dygnet» (s. 235). Just morgonlyssnandet består, visar det sig, ofta i lyssnande på linjära sändningar medan »det egna valet» via till exempel podcast används desto mer under andra tider på dygnet. Mikrohandlingen att slå på radion på morgonen beskriver hon som en slags performativ iscensättning som präglar morgonens aktiviteter.

I kapitlet återkommer det Franzén kallar »minnandet»: »Radio kan skildras som ett fenomen under någon gång i livet för att i nästa mening vara nålen som har fäst ett särskilt ögonblick i minnet» (s. 250). Kopplingen mellan medierade händelser och minnen är ett intressant spår som återkommer i studien. Mordet på Olof Palme är en klassisk sådan händelse som deltagarna återkommer till.

Franzén varvar empiri och teori på ett spännande sätt och fördjupar därmed det som deltagarna säger och skriver. De fenomenologiska perspektiven, liksom en del andra perspektiv, återkommer i de olika kapitlen, och på så sätt pågår analysen boken igenom. Ibland ter sig vissa delar av avhandlingen aningen repetitiva samtidigt som det fenomenologiska angreppssättet gör det svårt att inte återkomma till vissa aspekter för att visa hur de hänger ihop. Som Franzén skriver i avslutningskapitlet är det en mängd komponenter som synliggörs i mötena med mediet radio; radion framträder som ett materiellt ting, som ett rumsligt och socialt sammanhang, som ljud, som rytm i vardagen och som minne. Genom dessa olika komponenter har Franzén kunnat visa hur radion har olika betydelser genom livet. Hon återkommer dessutom i slutkapitlet

till att fenomenologins intentionella samband fått henne att allt tydligare efterhand se att radio både är intressant som något med objektiva egenskaper och som »subjektiva orienteringar gentemot dessa företeelser» (s. 274).

Carina Sjöholm

Docent i etnologi

Institutionen för service management, Lunds universitet

carina.sjoholm@ses.lu.se

Hannah Kristine Bjørke Lunde, Pilgrimage Matters: Administrative and Semiotic Landscapes of Contemporary Pilgrimage Relations in Norway. Department of culture Studies and Oriental languages. University of Oslo. Oslo 2022. 382 pp. Diss. Ill.

Hannah Kristine Bjørke Lunde belyser i sin doktorsavhandling i kulturhistoria vid universitetet i Oslo den innovation av pilgrimsleder, pilgrimsresor och pilgrimscentra som växt fram i Norge från och med 1990-talet och därefter in på 2000-talet. Detta är något nytt samtidigt som det har gamla anor tillbaka till katolsk medeltid.

I Norge spelade Olav den helige en stor roll efter det att han stupade i slaget vid Stiklestad den 29 juli 1030. Han blev symbolen för kristnandet i Norge. Pilgrimsfärder till katedralen i Nidaros, d. v. s. det nutida Trondheim, blev omfattande under medeltiden. Motsvarande färder förekom till ön Selja på den norska västkusten för att högtidlighålla minnet av Sankta Sunniva. Hon skall ha varit en irländsk kungadotter som flydde till Norge och som med sitt följe omkom på Selja under 990-talet genom ett ras i en stenhydda. Hon är det äldsta norska helgonet och blev den enda kvinnan bland norska helgon. Pilgrimsfärderna fick emellertid ett abrupt slut i med att reformationen genomfördes i Norge 1537. Det tog alltså nästan 500 år innan de kom tillbaka i Norge i vår egen tid.

Huvudfrågeställningen i avhandlingen är att följa hur återinförandet av pilgrimsleder och pilgrimsfärder successivt har växt fram i omgångar. Frågan om kulturarv kommer in i bilden vid sidan av den religiösa dimensionen som dominerade under medeltiden. Denna aspekt, som är nedtonad i pilgrimssammanhang i det sentida Norge, är fortfarande central vid pilgrimsvandringar i katolska Sydeuropa med Santiago de Compostela i Spanien i centrum. Detta kunde jag själv observera i samband med att den internationella kongressen för Society International of Ethnology and Folklore (förkortat SIEF) var förlagd dit våren 2019. I Santiago de Compostela är målet för pilgrimsvandrarna att komma fram till Sankt Jakobs grav. I det nutida Norge har resvägarna blivit väl så viktiga som målet i Trondheim eller på ön Selja. De sentida norska pilgrimsresorna, som äger rum sommartid med främst något äldre deltagare, skall ske i långsam takt. De an knyter till nutida katolska motsvarigheter genom att både pilgrimsvandrare och de som planerat de nutida lederna i Norge, kallade pilgrimsagenter, i stor utsträckning har vandrat till Santiago de Compostela. Detta har givit dem förebilder, som de tagit med sig hem till Norge. Samtidigt an knyter de nutida pilgrimsagenterna till medeltiden som utgör en »frånvarande närvaro». Detta är författarens uttryck som är hämtat från kulturgeografen Kevin Hetherington. Det blir alltså en flexibilitet mellan katolsk nutid i Europa och medeltida norska förebilder. Pilgrimsvandringarna blir därmed något annorlunda än enbart turismresor med rekreationssyfte. Det har uppstått svårigheter för pilgrimsagenterna att bestämma